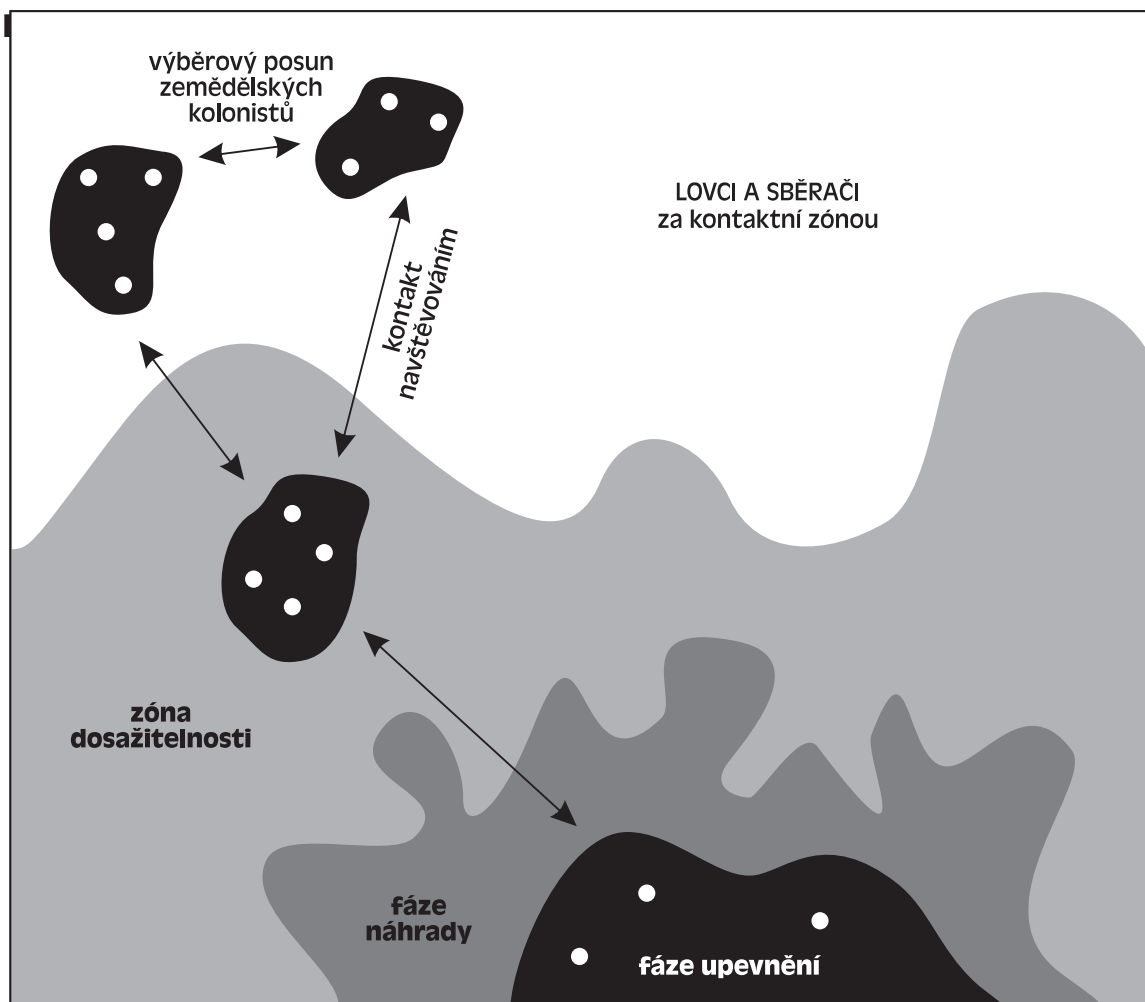

Obr. 2.1 Model přímého předávání zkušeností s tzv. neolitickým balíkem a jeho upevňování navštěvováním. ■

Závěr

Už při pouhém pohledu na pomyslnou mapu neolitizace Evropy je dobře patrné rychlé pronikání tzv. neolitického balíku do nitra Evropy balkánskou cestou. Řecké a balkánské neolitické kultury se velmi podobají předovýchodním. K adaptaci došlo až v případě kultury s lineární keramikou ve střední a západní Evropě. Totéž můžeme říct také o rozsáhlé oblasti pobřeží středozápadního Středomoří. Zde už neolitický balík není úplný. Všechny další oblasti na západě, severu či východě Evropy musíme považovat za ovlivněné akulturací nebo jen s minimálním podílem kolonizace.

Relativně rychlé, v průběhu nejméně pěti set let, proniknutí neolitického balíku do nitra Evropy lze vysvětlit jedinečně kolonizací. Je však nutné diskutovat o její podobě. Výsledky našich pokusů naznačují značné možnosti rané námořní plavby, která bývá uvažována v souvislosti s neolitizací ve Středomoří. Pronikání kolonistů i ze vzdálenějších oblastí jihoturecké Anatolie do Řecka díky tomu nelze vyloučit. Naše i další pokusy s rekonstrukcí raně neolitických objektů a výrobou replik artefaktů zase naznačují značnou náročnost při předávání této kultury. Není to otázka technologií, ale jejich zvládnutí nebo naučení se. Jde tedy o **zkušenost** s nimi.

Všechny tyto „suchozemské“ pokusy dávají za pravdu M. Zvelebilovi, který určil hranici dosahu demické difúze až na hranici rozšíření kultury s lineární keramikou. Překonal model výběrové pionýrské kolonizace a předložil model dosažitelnosti, který má tři fáze - dosažitelnost, náhradu a upevnění (viz **obr. 0.2**). Jsem přesvědčen, že zde lze provést v souladu s některými výklady neolitizace doplnění spočívající v kombinaci modelu dosažitelnosti s modelem výběrové pionýrské kolonizace. Jak by potom neolitizace mohla probíhat?

V první fázi **dosažitelnosti** znali lovci a sběrači zemědělství z doslechu a směny některých materiálů. Lovci i zemědělci však stále provozovali svůj způsob hospodářství. Tato fáze skončila, pokud lovci přijali alespoň některé prvky zemědělství. Mezi tím však mohl, a v některých oblastech Evropy skutečně pokračoval, **výběrový** posun i malých skupin zemědělských kolonistů s úplným neolitickým balíkem na území lovců. V počáteční fázi příchodu do Evropy se tento posun mohl (a musel) odehrávat i po moři, které podle schopností kolonistů mohlo působit i jako bariéra postupu. Pokud se průnik do oblasti lovců podařil, mohla vznikat nová území ve stadiu první fáze. V druhé fázi **náhrady** buď kořistníci v původní oblasti sami přijali prvky zemědělství jako svůj způsob obživy nebo zemědělci pronikli na jejich území a konkurovali jim v získávání půdy a zdrojů. Tato fáze končila, když lovci přijali zemědělství nebo přestali soutěžit se zemědělci. Ve třetí fázi **upevnění** se nositelé neolitické ekonomiky usadili v původní oblasti na nejlepších půdách, provozovali intenzivní zemědělství a expandovali sami do nových oblastí. Tam tak mohlo docházet opět k upevnění setkáním starých a nových kolonizačních skupin. Druhou možností je však i jejich vzájemná konkurence a posun některých z nich do další oblasti.

Ti, kdo vytvořili nové stabilizované jednotky udržovali svoji identitu **navštěvováním**, které je také formou mobility. Díky tomu docházelo k přenosu invencí (výzdobné prvky keramiky), znalostí (výskyt surovin) a surovin (obsidián, pazourek, Spondylus) nebo zdrojů (posílení stád nepůvodními druhy zvířat). Příčiny popsaných postupů je obtížné hledat, protože se lišily region od regionu v závislosti na přírodním prostředí a sociálních a ekonomických potřebách lidských populací.

Demická difúze (tj. pronikání malých skupin neolitických kolonistů) tímto způsobem dosáhla až do středozápadní Evropy. Její dosah ve středním a západním Středomoří je obtížné sledovat, především z důvodu možné pobřežní plavby, která umožňovala provádět výběr nových oblastí i na velké vzdálenosti. Roli tu mohly sehrát i loveckosběračské populace schopné konkurence. Kultura lovců i zemědělců byla odlišná, ale technologické (zbraně), psychické a intelektuální schopnosti srovnatelné. Ani jedni nepatřili k definitivně usedlým nebo trvale mobilním.

Podle výsledků expedice Monoxylon byla prehistorická plavba mnohem méně závislá na mořských proudech (ovlivňujících rychlost lodí a směr plavby) nebo na řetězcích ostrovů jako bodů mezipřistání. Možná byla i jízda ve dvoumetrových vlnách při rychlosti větru 7 - 9 stupňů Beauforta. Vyzkoušení reálného plavidla v reálných podmínkách může také upravit v jakémkoliv smyslu představu o možnostech přepravy nákladů v neolitu. Plavbu na větší vzdálenosti (Kypr, Kréta, Panteliera, Lampedusa, Sardinie) mohly zvládnout dlabané dřevěné čluny rychlejší než

rákosová plavidla. Úloha dlabaných člunů s větší nákladní kapacitou a rychlostí mohla umožnit překonat i tyto vzdálenosti, přestože nelze popřít vliv předpokládaného ostrovního filtru, pokud nebyl překonatelný jinou cestou.

Cílem tohoto modelu je upozornit na skutečnost, že „neolitický balík“ nebylo možné šířit pouhou difúzí idejí ani směnou či jiným dosahem materiální kultury. K jeho přenosu mohlo dojít jedině přítomností byť malých, ale plně funkčních rodin ve skupinách zemědělských kolonistů. V oblastech, kde jsou doloženy jen prvky „neolitického balíku“ můžeme uvažovat o akulturaci či omezené kolonizaci vzdálené od původních zdrojů myšlenek, znalostí a zkušeností se zemědělským způsobem života.

Základem zde preferovaného modelu je zdůraznění procesu učení při přejímání prvků zemědělské kultury. Vycházím z přesvědčení, že tento efekt musel fungovat ve všech částech Evropy, ne všude se však uplatnil. „Učitelem“ mohl být jedině příslušník neolitické kultury. Tento model je do značné míry spojen s myšlenkou migrace, přestože nepředpokládá přesuny lidí napříč Evropou. Nechce či nepotřebuje využívat demografický rozměr migrace, protože počítá s malými skupinkami kolonistů. Ti však museli mít osvojené prvky neolitické kultury. Pak už vše záviselo na konkrétních podmínkách dané situace. Archeologicky je doložen postup neolitizace do Evropy v určitých časových a geografických souvislostech. Jde o Řecko (od 7. tis. BC), Balkán (od 6. tis. BC), střední a části východní i západní Evropy (od 2. pol. 6. tis. BC) a severozápad i severovýchod Evropy (od 5. - 4. tis. BC). Zvláštní postavení má západní Středomoří (od 6. tis. BC), kde možnosti využívat příbřežní plavbu vytvořily specifickou situaci - směs kultury s kořistnickými a zemědělskými prvky.

Konkrétní „učitelé“ neolitické kultury již antropologicky a geneticky nemuseli souviset s řeckou či dokonce anatolskou populací. Mnoha způsoby mohlo docházet k jejich mísení s původním lovecko-sběračským obyvatelstvem. Obě populace nebyly početně silné a zřejmě ani ještě nebyl nedostatek prostoru pro obě kultury. Kořistníci mohli být vnímavými „žáky“, i oni byli zvyklí žít v souznění s přírodou. Nápodoba neolitické kultury by se však musela projevit v archeologických nálezech v podobě nezdařených přenosů hmotné kultury. Tedy pokud by zde nebyl někdo, kdo by je neuvedl na pravou míru. Tato norma mohla ležet v duchovní sféře kultury, bez přítomnosti konkrétních jedinců by však nebyla schopna udržet technologickou a funkční složku. Nevíme, proč zemědělský způsob života nakonec převládl. Nemusel být ani jednodušší, ani šťastnější. Mohla k němu vést aktuální situace kořistníků, kdy se pěstování nových druhů rostlin a chov nových druhů zvířat mělo stát součástí jejich postglaciální orientace na nejrůznější zdroje obživy. Proč by však přejímali i další prvky kultury? Možná dobře vystihovaly a podporovaly jejich systém hodnot. Ať byl však důvod jakýkoli, přeměna se neobešla bez přítomnosti nositelů neolitické kultury. Tu nemohla nahradit pouhá směna, sociální páky přejímání kultury ani mobilita přenášející informace na velké vzdálenosti.

Šlo o rozsáhlý komplex změn spočívajících v technologických inovacích (výroba štípané industrie, broušených kamenných nástrojů, keramických nádob, využití speciálních vláken pro výrobu textilu) a jejich praktickém využití, získá-

vání odlišných surovin (např. kamene k výrobě broušených nástrojů, množství hlíny a dřeva ke stavební činnosti), stavbě odlišných objektů s jinými konstrukčními principy (domy, obilní sila, pece), ve změnách způsobu života (péče o nové druhy zvířat a rostlin, odlišná strava a životní námaha). To vše bylo zakotveno v duchovní sféře archeologicky doložené odlišnými způsoby pohřbívání, produkcí sošek z hlíny, výzdobou nádob.

Na význam zkušenosti a jejího předávání pro osvojení prvků neolitizace upozornila experimentální archeologie (viz výše). Stejnou metodou bylo ověřeno, že využití námořní plavby mohlo neočekávaným tempem urychlit postup neolitizace. Předávání jejích složek záviselo na konkrétní situaci (rozdíl mezi východním a západním Středomořím).

Rozdílů v neolitické kultuře bylo mnoho, což bylo dáno především rozdílnými možnostmi přístupu kořistníků k novým zdrojům a možnostmi kořistníků využít stávající zdroje. Bylo by chybou (kterou *Whittle 1999* činí) domnívat se o jednotném přístupu lovců k prvkům neolitizace. Některé lokality poskytovaly dostatek zdrojů, takže přijímání nových způsobů nebylo nutné (Franchi, Grotta dell'Uzzo), jiné si udržovaly svoji kulturu již v prostředí zasaženém blízkostí neolitu (kultura Lepenski Vir na Dunaji). Hustota osídlení nebyla velká ani u zemědělců ani u lovců. Zemědělské populace nastoupily v odlišných oblastech (záplavové části řek) bez početnějšího kořistnického osídlení (např. Thessalie). Teprve potom mohla začít fungovat akulturace. Lovci a sběrači k ní bezesporu měli potenciál schopností, ale ne všude je potřebovali využít. S tím souvisí i překonání Egejského moře, což bylo možné jistě pro obě populace a nutné pro přenos některých pro Evropu cizích prvků neolitizace (ovce/kozy, obiloviny). Pro kořistníky mohla být motivem směna, ale pro zemědělské populace mohl cíl ležet až za sítí neobydlených (nebo jen při dnes zatopeném pobřeží?) ostrovů. Podmínky a prostor nedostačovaly ani na největších z nich a to vedlo buď k osídlení ojedinělého optimálního místa (Knossos na Krétě) nebo k řídké síti malých sídlišť (Kypr). Na zemědělské kolonizaci se mohly podílet osady v dnes zanesených údolích západomaloasijských řek nebo sídliště na pobřeží východního Středomoří. Příkladem může být izraelská lokalita Atlit-Yam dnes položená pod hladinou moře.

Zemědělské populace se teprve po delší době (téměř tisíc let?) kolonizací posunuly z Thessalie dál. Zvýšená hustota osídlení je z našeho pohledu velmi relativní pojem. Nevyznačuje se malými vzdálenostmi mezi sídlišti v jednom časovém horizontu, ani nepřetržitým osídlením. Populace v pravém smyslu nemusely být ještě plně usedlé, o tom lze hovořit v případě lokality, ne však žijící populace. Hiáty v osídlení existovaly, podobně jako tomu bylo po celý pravěk. Postup zemědělství se odehrával v duchu Runnells - van Andelova (1995) modelu bariér šíření zemědělství. Teď už jimi nebylo otevřené moře, ale výběr dalšího území připomínajícího známé zátopené oblasti. Na cestě k němu se udrželo jen řídké osídlení odpovídající potřebám zemědělské populace. Tak se ještě před 6000 BC dostalo zemědělství až na Balkán. Ne všude následné osídlení místa začalo vytvářet sídlištní pahorky jako tomu bylo v Thessalii. V některých místech jako na středním

Dunaji se objevil odpor nositelů tradičního kořistnického způsobu života. Na méně osídlených místech se obě populace smísily rychleji. Kultura byla nadále předávána jako součást „neolitického balíku“.

Námořní plavba umožnila kolem 6000 BC posun neolitizovaných populací do středního a západního Středomoří. I v těchto případech se projevoval význam míst optimálních pro osídlení (např. jezero Bracciano), kde se zemědělská kultura projevila ve všech prvcích. Kořistníci mohli rovněž doloženými schopnostmi námořní plavby (obsidián a tuňák v sídlištních vrstvách) těmto novým prvkům vycházet vstříc. Jejich sídliště tak zůstala uchráněna před populační výměnou. Vraceli se však zpět infikováni novými prvky zemědělské kultury. Jejich množství bylo dáno dosahem kontaktů a dobou setrvání v jejich vlivu. Tam, kde neolitizace neproběhla komplexně je možné uvažovat o jejím výběrovém užívání kořistníky nebo o jejím řídnutí vzdáleností kolonizace od původních center. Neznámé podmínky a mísení s domorodou populací kořistníků tu mohly sehrát roli. Konkrétní posouzení závisí na revizi starších výzkumů a kvalitě nových. Objevuje se kolem 6000 BC skutečně „neolitický balík“ a byly jednotlivé prvky ve vrstvách kořistnického osídlení dány intruzemi? Příklady jsou známy z adriatického pobřeží a zde má skutečně smysl hovořit o modelu „boat-people“. Těžko zatím rozřešitelným problémem je otázka možných zatopených raně neolitických sídlišť. Lišila se „neolitickým balíkem“ od jeskyní a skalních úkrytů, které byly donedávna klasickými lokalitami? Ležely tyto úkryty již na okraji světa zemědělských populací? Průnik zemědělských ostrůvků osídlení mezi kořistníky se zdá být v současnosti aktuální pro území Španělska i Portugalska.

Před 5500 BC se neolitická sídliště dostala do Uherské nížiny. Vzhledem k datování nálezů je těžké říct, zda se zde postup neolitizace načas zastavil. Možná, že toto čekání na adaptaci způsobil listnatý les mírného pásu. Nebo skutečnost, že až po severní část střední Evropy nezasahovalo početnější lovecké osídlení. Neolitizace opět postoupila v úplném „balíku“, jehož nositelem byli zemědělstí kolonisté. Opět si vybírali terasy na okraji zátopových oblastí řek. Osídleny byly především sprašové půdy. Pozoruhodným způsobem adaptace byly dlouhé a velké kůlové domy. Tento způsob se v první fázi osídlení dostal až k východní části středního Porýní, aniž by někde bylo evidentně patrné přežívání kořistníků. Část z nich se mohla podílet demograficky na šíření této kultury (LBK), část mohla pokračovat v tradičním způsobu života v okrajových oblastech. Až v další fázi vývoje se osídlení posunulo hlouběji na sever (kde šlo spíše o ostrůvky osídlení) a západ až po východní Francii. Na území Polska se zemědělské osídlení muselo setkat s početnějšími populacemi kořistníků. Teprve později dlouhodobou akulturací vznikají na severu specifické lovecké kultury s prvky neolitu. I na západním okraji LBK jsou doloženy početnější odlišné kultury definované však jen keramikou a nalézané v objektech LBK. Bez znalosti dalšího kulturního projevu však nelze jejich původ zřetelněji odhadnout.

březen 1999, Borek To je konec všech konců. Takhle jsem si návštěvu Borku nikdy nepředstavoval. Terasa oddělující svah od nivy zmizela někde v rýhách po pásích buldozerů.

Někde uvnitř mne se pozvolna klube zvláštní druh uspokojení. Vzpomínka na všechna ta léta tady se mi z hlavy nikdy nesmaže. A možná ani mnohým dalším z nás. Kdo to vlastně pochází z mladší doby kamenné? Já? Všichni ti, kteří se zde věnovali experimentální archeologii? Nebo snad i ti, kteří zde postaví rodinný dům s výhledem na jejich biokoridor (v naší mluvě rybník)? Nebo všichni Evropané?

Občas není od věci podívat se zpět. I přes vzdálenost tisíciletí. Tak dlouhý čas totiž prověděl to, co se dá nazvat jistotami. Něco odlišného od všední moderní pomíjivosti. Co tvoří smysl a podstatu našeho bytí. Pochopili jsme alespoň část? V každém případě jsme měli tu možnost.

Ocelové pásy buldozerů jsou silnější než stromky, které jsme tu vysadili, než tráva a dokonce než kůlový dům prehistorické konstrukce. Ale jedno je jisté. Věřte nebo ne, byl jsem náčelníkem lidí z mladší doby kamenné...

